

Lisbeth Sachs

fri tanke

Från Hamlet till pande- mier

Genom antropologens blick

Innehåll

En tolkning av Hamlet	13
Vad kan vi lita på.....	33
Den kommunicerande människan	43
Normalitet.....	51
Ansikte mot ansikte	59
Lidandets röst.....	69
Att vårda	79
Vem ska leva.....	93
Smärta som kommunikation	101
Tigern i buren	III
Vår tids äventyrsromaner?	123
Diagnosens kraft	133
(Medicinsk) teknologi och människans gränser.....	141
Molekylära familjer.....	151
Barns hälsokarriärer	163
Blicken på sig själv i den andre	173
Läkemän, shamaner och magiker.....	183
Gåvor och gengåvor	199
Kreativitet och åldrande	213
Känslans objektivitet	223
Läkande under luppen.....	237
En sjukdom som drabbar alla?	245
Epilog	255
Tack	261
Inspirationskällor och referenser	263
Personregister	269

En essä, efter franskans *essai*, försök, ger en frihet utöver den akademiska att skriva en text som består av fakta men också av personliga reflektioner. Den sker i litterär och vetenskaplig form, ibland filosofisk, och i mitt fall, med kulturell anknytning. Att ha möjlighet att reda ut tankar och även referera fritt till olika källor är lustfyllt. Jag har varit en nyfiken betraktare och det är genom min blick som essäerna fått sin form.

»När jag träffar på föreställningar som vid första påseendet verkar irrationella, hur ska jag förhålla mig till dem?«

Steven Lukes

THE
Tragicall Historie of
HAMLET,
Prince of Denmarke.

By William Shakespeare.

Newly imprinted and enlarged to almost as much
again as it was, according to the true and perfect
Coppie.

AT LONDON,
Printed by I. R. for N. L. and are to be sold at his
shoppe vnder Saint Dunstons Church in
Fleetstreet. 1605.

En tolkning av Hamlet

DET VI ÄNNU inte vet något om befinner sig där för oss att upptäcka. Nyfikenheten bland antropologerna har under historiens gång bland annat handlat om att genom »den andra« få syn på sig själv. Det vill säga den egna kulturens, det egna samhällets utveckling. Men som jag ser det finns även i denna situation ett sätt att faktiskt få syn på vem man är inte bara som antropolog utan också som människa. »De andra« kan också spegla förhållningssätt, tankar och handlingar hos mig som enskild individ. Men det var alltså inte huvudsaken för de tidiga fältarbetarna. Man trodde sig kunna finna det egna samhällets utveckling bland de avlägsna folkens seder och bruk.

De tidiga antropologerna tänkte att kanske andra världars nutid var västvärldens dåtid. Kunde man förstå västvärlden med hjälp av spegelbilder i andra världar? Vilken metod kunde då egentligen vara bättre än att exponera något av den egna världen för att få spontana reaktioner från den värld man ville förstå? Att delta i det dagliga livet blev därför nyckeln till kunskap. Inte vara den obemärkta flugan på väggen utan med hela sitt engagemang och sin närvaro bjuda på det man bar med sig.

Just det visar den amerikanska antropologen Laura Bohannan i sin essä »Shakespeare in the Bush« 1966. När hon var på väg till Tiv-folket i Västafrika från Oxford i England i mitten av 1960-talet, kom hon att tala med en vän om Shakespeare. Vännen ansåg att amerikaner ofta har problem med att förstå Shakespeare eftersom han var en så utpräglad engelsk poet. Man kan lätt misstolka det universella genom att missförstå det speciella. Kanske skulle Lauras tolkning av Hamlet kunna gynnas av en tids meditation i den afrikanska bushen!

Så kom det sig att Laura Bohannan tog med sig Shakespeares Hamlet till Afrika. Hon var på väg till sin andra fältarbetsperiod bland medlemmarna i Tiv-stammen. Hon hade redan tillbringat lång tid med dem och lärt sig deras språk. Denna gång kände hon sig mogen för ett liv i en av de mera avlägsna delarna av stammens område. Boplatsen var svår att ta sig till, även till fots. Hon kom att bo hos stammens äldste som ansågs vara »den som visste saker« och som var respekterad inom gruppen. Att vara den som visste saker innebar också att han hade speciell makt. Han var dessutom boplatsens överhuvud. Här levde under denna tid hundrafyrtio människor. Alla den äldstes nära manliga släktingar, deras fruar och barn. Att komma i närheten av denne äldste som visade sig tillbringa tiden med att utföra traditionella

ceremonier, gjorde Laura euforisk. Det handlade om de slags ceremonier och ritualer som man sällan såg bland människorna i övriga delar av den mera lättillgängliga delen av området.

Snart efter Laura Bohannans ankomst skulle boplatsen bli totalt isolerad. Under den cirka tre månader långa regnperioden gick det inte att ta sig bort från området. Laura såg med spänning fram emot att få studera de ceremonier som Tiv under denna tid säkert ägnade sig åt. En tid då man ändå inte kunde göra så mycket annat. Men hon bedrog sig. Under denna tid av isolering avstannade alla aktiviteter utom en. Kvinnorna bryggde öl av majs och korn. Män, kvinnor och barn satt i sina hyddor och drack ölet. De började dricka vid gryningen och när förmiddagen närmade sig var hela boplatsen ett enda sjungande, dansande och trummande. Människorna satt kring eldstaden inne i hyddorna, drack öl, sjöng och berättade historier.

Laura var hänvisad till att delta i samvaron på deras villkor eller dra sig tillbaka till sin egen hydda. Eftersom hon inte hade samma kapacitet när det gällde att dricka det trögflytande ölet blev hon sittande försjunken i sin Hamlet under allt längre perioder.

En morgon då hon besökte stammens äldste var han omgiven av män från byn. Han bjöd Laura att sitta ned och dricka öl tillsammans med dem och undrade vad hon gjorde under långa dagar när hon

satt ensam i sin hydda. Hon berättade då att hon läste en historia som handlade om hur det var för länge sedan i hennes hemland. Mannen uppmuntrade henne genast att berätta denna historia för dem!

Efter några protester som gick ut på att Laura själv inte var någon bra berättare – att berätta historier var en stor och traditionsbunden konst bland dessa män – gick hon trots allt med på mannens begäran. Lyssnarna kunde vara krävande och kritiska men den gamle mannen lovade att de inte skulle vara kritiska därför att de visste att hon inte hade lärt sig deras språk helt och hållet. Hon måste dock lova att förklara sådant som de inte förstod.

»Inte i går, inte i förrgår utan för länge, länge sedan hände det något. En kväll höll tre män vakt utanför den store hövdingens boplats, när de plötsligt med förskräckelse såg sin förre ledare komma emot dem.«
Männen som lyssnade avbröt genast Laura och började fråga varför den förre hövdingen inte längre var deras hövding. På svaret att han var död och att det var därför som de tre männen blev rädda och oroliga när de fick syn på honom, reagerade männen upprört. De hävdade att detta var omöjligt. Men en av männen förklarade då för de andra att naturligtvis var han inte den döde hövdingen utan ett omen som var sänt av en häxa. »Fortsätt«, uppmanade mannen.

Något skakad av denna förklaring fortsatte Laura sin berättelse. Hon talade om den lärde mannen som:

»en man som visste saker«. Mannen som förklarat att det handlade om ett omen, sänt av en häxa, såg triumferande på de andra. »En man som visste saker« kunde vara en häxa på männens språk. Laura fortsatte: »Mannen som visste saker talade till den döde hövdingen. Han sade ›säg oss vad vi måste göra för att du ska kunna vila i din grav«. Men den döde hövdingen svarade inte. Han försvann och de kunde inte se honom mer. Då sa mannen som visste saker – hans namn var Horatio – att det som hänt var något för den döde hövdingens son Hamlet.«

Männen var nu påtagligt missnöjda. De undrade om den döde hövdingen inte hade några levande bröder eller var denne son nu hövding? Laura förklarade att hövdingen hade en bror som blev hövding när den äldre brodern dog. Hennes åhörare tyckte inte att Horatio var en man som visste saker eftersom han tyckte att en ung man skulle hantera denna fråga. Den var något för de äldre. »Jo, Horatio var en man som visste saker«, invände Laura. »I mitt land är sonen närmast sin far. Den döde hövdingens yngre bror hade blivit den stora hövdingen. Han hade också gift sig med den äldre broderns änka bara någon månad efter begravningen!«

»Bra gjort, helt rätt!« utbrast en av de äldre männen. »Om vi lärde oss mer om ert land så skulle vi se hur lika vi är. Här är det också påbjudet att en död mans bror gifter sig med änkan och blir far till broderns

barn. Om din farbror, som gifter sig med din mor, är din fars helbror så kommer han att bli din riktige far. Hade Hamlets far och hans bror en och samma mor?»

Laura Bohannan hörde först knappast frågan eftersom hon totalt kommit ur balans. Ett av dramats absoluta huvudmotiv hade nu helt förändrats. Något osäker fick hon sedan fram att hon trodde att de två bröderna hade en och samma mor men att hon inte var säker eftersom berättelsen inte angav det. Den gamle mannen påpekade då att dessa genealogiska detaljer var det som betydde allt och att Laura måste fråga de äldste hur det förhöll sig med detta när hon kom hem igen.

Fast besluten att rädda vad som räddas kunde av modersmotivet förklarade Laura Bohannan att sonen Hamlet var så ledsen därför att hans mor hade gift om sig så snart efter pappans död. I hennes land ansåg man att änkan skulle vänta och sörja under två år innan hon gifte sig på nytt. »Det är alldeles för lång tid. Vem ska då sköta jorden om det inte finns en man«, undrade en av männens hustrur som kommit in i hyddan. »Hamlet var gammal nog att sköta sin mors jord själv. Det fanns ingen anledning för henne att gifta om sig«, svarade Laura Bohannan. Ingen verkade övertygad. Laura kände sig uppgiven men fortsatte: »Hans mor och den store hövdingen sa till Hamlet att han inte skulle vara ledsen eftersom den store hövdingen skulle bli hans far. Och sedan skulle